

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כא, תש"ל

היהודים, לעומתם, ראו בכל התקרבות לתרבות שכניהם סכנת טמיעה והתבוללות. מבחינה זאת היה החיץ הרוחני בין יהודים למוסלמים בתימן עמוק הרבה מזה שהיה קיים בקהילות מזרח אחרות, והוא שסייע לשימורה של היהדות בתימן ולביצורה. לא נופל בערכו היה הגורם השני: התבדלות היהודים ברבעים מיוחדים. קיבוצים יהודיים, בין בעיר ובין בכפר, קבעו מושבם בשכונות נפרדות, ובכך נבדלו מעם הארץ.

(המשך יבוא)

ד ב ס ד

האי שופרא

א

כבר הבאנו (בספר "ש"י עגנון — ביקורת, עיון חקר", תשי"ט, עמ' 158) דבריו של ר' אליעזר מאיר ליפשיץ על דרכו של ש"י עגנון בלשון, ובכללם הערה, כי "יש לפעמים להרגיש בריתמוס של מליצה ופסוק, שאין מהם מלה אחת במשפטיו, בלתי אם הקצב לבדו", והגיגנו את צערנו, על שלא צירף הכותב, לפחות, דוגמה אחת, ובעונינו ניסינו להביא מעין דוגמה כזאת, והיא בסיפורו של ש"י עגנון "עפר ארץ ישראל", שנאמר בו:

באמת לא אמרתי להפסיק, שהרי מה חביב עלינו משיחה

של ארץ ישראל, אלא שאנחה נתעקרה מלבו של זה והפסקתי.

אמרתי, למה אתה מתאנת, אם משום טובה שלא ראית,

לא כל אדם זוכה לכך, ואם משום בניך נלקחו לצבא, הרי יחזרו בקרוב.

אמי לי, על אותו אדם שלא זכה לעלות
לארץ ישראל אני מצטער.
אמרתי לו, על זה ודאי יש לך להצטער.
ונתאנחנו שנינו.

והסמכנו מצע יניקתו של המספר, והוא באגדת חז"ל
(ברכות ה"ב), שכך לשונה:

ר' אליעזר [אלעזר] חלש. על לגביה רבי יוחנן, חזא
דהוה קא בני בבית אפלי, גלייה לדרעיה, ונפל נהורא. חזא
דהוה קא בכי ר' אליעזר [אלעזר].

אמר ליה: אמאי קא בכית? אי משום תורה דלא אפשת
— שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוין לכו
לשמים; ואי משום מזוני — לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות;
ואי משום בני — דין גרמא דעשיראה ביד.

אמר ליה: להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא.
אמר ליה: על דא ודאי קא בכית.
ובכו תרווייהו.

וצירפנו ניסוי ניסוחה העברי של הפסקה כולה:
כשחלה ר' אליעזר [אלעזר], בא אצלו ר' יוחנן, ראה
שהוא ישן בבית אפלי. חשף את זרועו, גפל אור. בסה ר'
אליעזר [אלעזר].

אמר לו: על שום מה אתה בוכה? אם משום תורה
שלא למדת כנפשך — שנינו: אחד המרבה ואחד הממעיט
ובלבד שיכוון לכו לשמים; ואם משום מזונות — לא כל אדם

זוכה לשני שולחנות ; אם משום בנים — זו השן של הבן
העשירי.

אמר לו : על אותו היופי הבלה בעפר אני בוכה.

אמר לו : על זה ודאי יש לך לבכות.

ובכו שניהם.

ונתבקש הקורא לחזור ולקרוא את הפסקה שהובאה
מסיפור "עפר ארץ ישראל", והריתמוס של אגדת חז"ל
המובאת יתנגן לו מאלין¹.

ב

ולא חזרנו עתה על כך, אלא כדי לציין, כי השימוש
באותה אגדה, ובייחוד בתמציתה, הכלולה באמרה שבסיומה,
מצוי קודם שימוש של ש"י עגנון, כשם שהוא מצוי בכתביו
שלו עצמו. ונפתח בהערה, כי י"ל ג' קורא שיר בשיריו
"על דא קא בכינא!" (מהדורת "דביר" תרפ"ט, ספר ראשון,
עמ' צ"ח—צ"ט), וכל בית פותח בשורה:

מְשׁוֹרֵר מְאִי קָא בְּכִיתָ? — עַל דָּא קָא בְּכִינָא ...

---

1. וראה ח"ג ביאליק, הנעזר בתחילתה של השיתה שבאגדה,
וכן במכתבו ליוסף קלוזנר (י"ד כסלו תרס"ד) : "חושד אתה בי, שאני
כועס — זה מניין לך ? אם משום שנתתי את הפואמה לכך —
הרי כבר כתבתי לך נימוקי, ואם משום שלא כתבתי לך זמן רב
— הרי גם לאחזר לא כתבתי כל אותם הימים" (איגרות, כך א,
עמ' קפב). אבל עניין "אם משום... — הרי... ואם משום... —
הרי" טעון בירור לעצמו.

ואגב, אף שמריהו ליון כתב שיר ושמו „משורר מאי קא בכית“ („עשרה שירים“, ורשא, תרמ"ט). והנה שירו של יל"ג בנוי באופן, שהבית הראשון מסיים :

פִּי רָאוּ מְלִיץ לְיִשְׂרָאֵל פִּי גִזְאֵלוֹ חַי הוּא.
עַל דָּא וְדַאי קָא בְּכִית! — וּבְכוּ תַרְוִיְהוּ.

הבית שלאחריו מסיים :

אֶלְמֵילָא בָּא אֶלָּא בְּשָׁבִיל דְּבַר זֶה, דִּי הוּא
עַל דָּא וְדַאי קָא בְּכִית! — וּבְכוּ תַרְוִיְהוּ.

ואילו הבית האחרון מסיים :

רַק הַשְּׁחַר פֶּרֶשׁ אֹרַעַל אַבְיִזְרִיְהוּ
עַל דָּא וְדַאי קָא בְּכִית! — וּבְכוּ תַרְוִיְהוּ.

כוח ההמצאה של המשורר בולט הן בחריזתו, בין פשוטה (אביזריהו — תרויהו), בין מורכבת (חי הוא — די הוא — תרויהו), והן בחכמת שיבוציו, שלשון מקרא ולשון חכמים מתערבים או מתמזגים בהם. אך לענייננו עתה עיקרו במה שהוא חוזר על לשון המקור. מה שאין כן דוד פרישמן, הכותב בעניין גרהארט האופטמאן, שאין פנייתו לעולם-הדמיונות סבירה לו: „ואולם מיד, כשהוא עושה מעשה חנוך או אליהו, והוא עולה השמימה בסערה — חבל על האי שופרא דבלי ברקיעא“. והשינוי הוא כפול — החלפת תחתונים בעליונים (בעפרא — ברקיעא), החלפת בכיה (קא בכית — ובכו) באמירת צער (חבל), והיא אף החלפה בידי ש"י עגנון, המספר מעשה ביתום, שאמו הושיבתו על האיציטבא, ושכניו הקטנים „יושבים לפניו, והוא מזמר

לפניהם. פעמים עובר עליהם עובר ושב, ואף הוא עומד ושומע ומסביר לו פנים ואומר: תינוק זה נולד להיות חזן. חבל על כלי זה שבלה בשבוש" (אלו ואלו, תשי"ט, עמ' 102).

והצד השווה שבשלוש הדוגמאות היא ההסתפקות בתמציתה של האגדה, ואפילו בשירה. צד זה בולט בייחוד במעשה תרגום, כגון חיים לייב פוקס, והכותב (שעה פון ליד", 1951, עמ' 126):

עס רוישט אין מיר דער וואָלד פון דרייסיק דורות יידן אין פוילן:

סיגעלעכטער און סיגעוויין פון אַלטע-אַלטע זיידעס,

איך רוף זיי דא אָהער צו זיין אַ שופט און דער עדות

„אז ווי איז צו דער שיינקייט וואס אין דער ערד מוז פוילן“.

כלומר: דומה בי יער של שלושים דורות יהודים בפולין; הצחוק והבכי של סבים זקנים-זקנים. אני מעיזם הנה להיות שופט ועד, כי אוי ליופי המוכרח לבלות [לרקוב] באדמה. — אף כאן שינוי לשם טביעת אמירה, כדרך שטבע דוד פרישמן בשינוי-מה (חבל — אוי). וכדרך שיבה לעניין הבכיה אתה מוצא בקינתו של חיים גראדה, על סופרי היהודים שנרצחו במשפט העלילה בברית המועצות, ויאמר בו על פרץ מארקיש:

דיין שיינקייט וואָס פארפּוילט אין שטויב באַוויין איך נאָך איצט,

ביסט שיינ געווען ווי אדם אין דעם טאג פון זיין באַשאַפונג.

כלומר: את יופיך הבלה בעפר אני בוכה עד עתה, יפיפית כאדם הראשון ביום היבראו. והצד השונה שבין שתי דוגמאות אלו הוא שהראשונה אוחות לשון שטויב [= עפר] והאחרונה

אוחזת לשון ערד [=אדמה]; ראשון כלשון המקור («דבלי בעפרא») ואחרון כלשון השגור («דבלי בארעא»). וביאליק־רבניצקי תרגמו: «אויף אט דער שעהנקייט, וואס וועט פוילן אויף דער ערד וויין איך» (די יידישע אגדות, פרק א, עמ' 180—181), ונחלף עניין «באדמה» לעניין «על [פני] האדמה», ונראה שהשגרה נתחזקה מרישומו של רש"י — וראה עניין טורנוס רופוס, שהתיר לאשתו לילך ולפתות את ר' עקיבא, וכשבאה לפניו, רקק ושחק ובכה — «בכה דהאי שופרא בלי [ב]עפרא» (עבודה זרה כ ע"א); ורש"י, כשחזר על כך, לשונו: «בכיתי על האי שופרא דבלי בארעא» (נדרים נ ע"ב); וביאליק־רבניצקי, בספר האגדה, מתרגמים: «בכיתי על יפיך שיבלה בארץ». והלשון השגור עד פזמונו של עם הגיע, כגון על חוה, שנאמר עליה: «פאר דעם עפעלע / פוילט איר קעפעלע / אין דער ערד אזוי לאנג» [= בשל התפוח בלה ראשה באדמה ימים כה רבים].

וראוי להעיר לתרגום ישן יותר, והוא במעשה־בוך: איך וויין דער האַלבן דאז דיין היפשקייט זאל אונטער דער ערדן קומן; כלומר: אני בוכה על שום יופיך שיבוא אד תחת האדמה; ונזהר מלנקוט לשון בלייה.

ג

אבל הייתה גם אדיקות בלשון עפרא וראה, למשל, בקינה על מרן בית יוסף: «על האי שופרא, די גו עפרא / אשר בכו עוון הדור» (מהדורת מאיר בניהו, קובץ רבי יוסף קארו, תשכ"ט, עמ' שכ"ד). ויעידו אף מיני שעשוע, שבהם נחלף לשון עפרא בלשונות אחרים הדומים לכאורה

לו בצלצולם ושונים בהוראתם, וכך, למשל, ר' יהודה אריה מודינא (איגרותיו, מהדורת יהודה בלאו, תרס"ז, סי' ק"ז, עמ' 105—106): "מ"מ על האי שופרא דחברותא דילך קא בכינא, כי אשרי רעיק הנצבים עמך"; ואף ש"י עגנון הכותב: "זה שואל, אבא הוקל הכאב, וזה שואל, אבא הוכבד חוליך, וכל אחד ואחד מפנק אותי כדרכו. בתוך כך באים בעלי בתים חשובים לבקר אותי בחוליי ומתאנחים על האי שופרא דבלי בערסא]=על אותו היופי הבלה במיטה], ואף אנו מתאנחים עמהם, שיראו שלא טרחו על חנם" ("תמול שלשום", עמ' 549).

ראינו לו לעגנון, שהוא נוהג כאן החלפה "בכיה—אנחה", כשם שנהג אותה בסיפורו "עפר ארץ ישראל". והוא אף חוזר עליה: "על שום מה מתאנח. על יהודים שמחים. על זה באמת ראוי להתאנח, אלא שאתה רואה עתה שאין אתה צריך לכתת רגליך לכפרים לשם מלה יהודית". ויש גם החלפה אחרת, "בכיה—דאגה", "לא על הפרנסה אני דואג, על הנשמה אני דואג, שידי ריקות ממצוות וממעשים טובים. אמר לו זקננו: על זה ודאי יש לך לדאוג" ("ר' משה מבקש", הארץ, ערב פסח תש"ד). אבל הוא מקיים גם אדיקות בלשון בכיה, והרי שתיים דוגמאות. דוגמה אחת ("קורות בתינו", לוח תש"ח, ובספרו "האש והעצים", תשכ"ב, עמ' כג):

לאחר שסיפרתי לו [לדודי ר' עזריאל יעקב] מקצת מאורעותי, אמרתי לו, עכשיו שפרעו האויבים בביתי בארץ ישראל לאחר השריפה שנשרף בתי בחוצה לארץ, לא נשתיר

בידי מירושת אבותיי לא ספר ולא כלי ולא שום חפץ מחפצי
אבותיי. ענה דודי ואמר לי: על זה ודאי יש לך
לבכות.

דוגמה אחרת («אבני המקום», «אלו ואלו», תש"ך, עמ'

תמה):

ראה חכם יחזקאל את התייר שהוא בוכה. אמר לו, למה
אתה בוכה. אמר לו על אותו עולם שלא התקנתי לי אני בוכה.
אמר, על זה ודאי יש לך לבכות — וככו שניהם.
משפט הסיום בדוגמה הראשונה בנוי חציו כתוב («ענה
דודי ואמר לי» — שה"ש ב, י — וכבר עשה אותו ח"נ
ביאליק שימוש לשירו «יש לי גן», כשהוא ממלא שורה
טרוכיאית) ובשינוי הוראה (דודי — לא 'רעי אהובי', אלא
'אחי אבי או אמי'), וחציו תרגום המימרה הארמית. משפט
הסיום בדוגמה האחרונה — תרגום המימרה הארמית
בשלמותה, והצד השווה בשני משפטי הסיום הוא קיום תיבת
ודאי כמקורה, שכבר ראינוה מוחלפת בתיבה אחרת: ראוי².
ולדרך התרגום, הרי רש"י הוא המפרש: על דא ודאי
קא בכית, על זה ודאי יש לך לבכות.

ואחרון אחרון: כבוד נשיא המדינה, ז' שזר, ספר
לש"י עגנון ליד ארזו, ובפרסמו הספדו קרא לו האי שופרא

---

2. ובמסכת שמחות (ח, ז) ר' גמליאל הזקן ור' אלעזר מספרין
לו לשמואל הקטן בלשון על זה נאה לבכות, על זה נאה להתאבל,
וש"י עגנון חוזר על כל הפסקה כולה בהספדו על ר' שמואל ביאלובלוצקי
(הארץ, י"ט אדר תש"ך).

(ירושלים, כרך ג—ד, תשל"ל, עמ' 8—11), זודאי מרומז בו עניין היגון על היופי הבלה בעפר, אבל אף רוח אחרת עמו, רוח נחמה: "וספרותנו משתבחת בכך, שבצמרתה התנוסס ויתנוסס אוצרו של האי שופרא, שאפרו נאסף מכל יוצרי הדורות שבאומה".

ש שוֹן סוּמַך

העברית ואחיותיה

(המשך)

רוב רובן של השפות השמיות הן למעשה שפות מתות. כלומר, איש אינו מדבר אותן או משתמש בהן לשם כתיבת מכתבים, עיתונים וכיו"ב. מכל הלשונות, שחדלו מלהיות שפות דיבור, העברית לבהה שבה לתחייה בדורותינו. ויש שתי קבוצות של שפות שמיות, שלא חדלו מלהיות שפות חיות. קבוצה אחת היא הערבית. כאמור, יש ערבית כתובה, הנקראת "פוצחא"¹, ויש דיאלקטים. כל הדיאלקטים האלה אינם שפות של כתב (אולם כאן יש תופעה יוצאת דופן: באי מאלטה משמשת לשון, אשר מקורה בלהג ערבי, והיא בכל זאת שפה של כתב).

הקבוצה השנייה של שפות שמיות חיות היא הקבוצה האתיופית. אלה הן, כאמור, שפות הקרובות לערבית הדרומית, וכנראה מקורן בה, אולם שפות אלה הושפעו רבות

---

1. נסחי.